

FILOZOFICKÉ CHÁPANIE ČLOVEKA — TÉMA XVIII. SVETOVÉHO FILOZOFICKÉHO KONGRESU

JÁN BODNÁR, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

Na medzinárodnom fóre *Za svet bez jadrových zbraní, za prežitie ľudstva*, ktoré sa konalo v Moskve vo februári tohto roku, boli v prejave generálneho tajomníka ÚV KSSZ M. Gorbačova povedané tieto závažné slová: „Vo všetkých ľudských záležitostiach, tým skôr v medzinárodnej politike nemožno ani na chvíľu zabúdať na rozpor prevládajúci teraz nad všetkým, na rozpor medzi vojnou a mierom, medzi bytím a nebytím ľudstva.“ Skutočne, v pohnutej histórii ľudstva — v histórii nesmierneho vypätia tvorivých síl človeka, permanentne akcelerujúcich rozvoj kultúry a civilizácie, ale aj v histórii nespočetných vojen, utrpenia, vykorisťovanie človeka človekom sa doposiaľ nevyskytla situácia, podobná dnešnej. V doterajšej histórii kmene, národy, rasy, hoci často úplne zdecimované ničivými bojmi, prírodnými katastrofami, či epidémiami vždy ešte mali šancu regenerovať, začínať znovu na ruinách novú etapu histórie. Po desaťtisícročnom rozvíjaní civilizovaného života sme sa však priblížili k osudnému bodu, keď je v šanci všetko: existencia človeka, ľudského rodu, kultúry, civilizácie a azda i života vôbec.

Kde hľadať príčiny daného stavu, ako sa vôbec mohla vyvinúť situácia, že kľúčovou otázkou ľudí na prelome 20. a 21. stor. sa stala otázka prežitia? Ako mohol vzniknúť taký priepastný rozdiel medzi technickou „supercivilizáciou“ a spôsobmi „riešiť problémy od základu úplne zmeneného sveta i naďalej silou a spôsobmi, ktoré nám zanechala doba kamenná“. Krízová situácia, v ktorej sa ľudstvo nachádza, nie je dôsledkom akejsi lokálnej poruchy na vopred určenej dráhe seberealizácie dejinného procesu, ktorá sa sama opraví, ani lokálnym defektom na určitom mieste genetického kódu, ktorú skôr či neskôr opravia genetickí inžinieri. Je výsledkom *pomerov*, v ktorých žili a žijú ľudia, determinovaní výrobnými, sociálnymi, triednymi vzťahmi, celkovou duchovnou a morálnou klímou. Je prejavom existencie a pôsobenia síl, ktoré sa nevedia zmieriť so skutočnosťou, že dohrali svoju dejinnú úlohu.

Súčasne však platí, že pomery nemožno premeniť, „ak sa nepreme-
nia ľudia“, „že dejiny nerobia nič“ a „neprebojujúajú nijaké boje, jedine
človek, skutočný živý človek to všetko robí, má a prebojuáva“, že „de-
jiny nie sú nič iné ako činnosť človeka, ktorý sleduje svoje ciele“, po-
tom „príčinou všetkých príčin“ v každej situácii, v každom bode ľud-
ských dejín je samotný človek nie ako abstraktná bytosť, ale ako produkt
uvádzaných pomerov, človek zahrnutý v pojme ľudstvo, človek ako
spoločenský bytosť, ako individuum.

Je pozoruhodné, a predsa pochopiteľné, že najmä v krízových a pre-
lomových obdobiach dejín sa znova a znova dostáva do centra pozornosti
filozofie problematika človeka: kto vlastne je, aké je jeho miesto vo
svete, aký zmysel má jeho život, činnosť; je iba hercom na javisku
ľudských dejín, nástrojom, prostriedkom dejinného procesu, ktorý sle-
duje vlastné ciele, alebo aj autorom scenára dejín, tvorcom, ktorý dáva
dejinám vlastný zmysel, cieľ a hodnoty?

Takáto situácia i otázky inšpirovali aj organizátorov XVII. sveto-
vého filozofického kongresu, ktorý sa uskutoční v dňoch 21.—27. augusta
1988 v anglickom prímorskom meste Brighton, keď mu určili hlavné te-
matické zameranie názvom: *The Philosophical Understanding of Human
Beings* — voľne preložené: *Filozofické chápanie človeka*.

Stojí za povšimnutie, že presne pred štvrtstoročím, r. 1963 sa konal
v Mexico City XIII. svetový filozofický kongres s podobným tematickým
zameraním *Problém človeka a kritika našej doby*. Už na tomto kongrese
bola signalizovaná potreba venovať hlbšiu pozornosť filozofickým as-
pektom problematiky človeka, najmä v kontexte s narastaním nukleár-
neho nebezpečenstva pre ľudstvo, s urýchľujúcou sa ekologickou krízou;
s negatívnymi dôsledkami moderného vedeckotechnického rozvoja vôbec.
Poukazovalo sa aj na potrebu hľadať všeludské hodnoty a ideály, ktoré
by spájali ľudí v úsilí o zachovanie života, zlepšovanie podmienok spolu-
žitia, kooperácie a vzájomného porozumenia.

Pravdu povediac nepočetná skupina účastníkov zo socialistických
krajín a ešte menšia skupina účastníkov marxisticko-leninskej filozo-
fickej orientácie zo západných krajín nebola dostatočne pripravená
v širšom meradle a novými pohľadmi na problematiku a ovplyvniť priebeh
rokovania, celkovú ideovú orientáciu kongresu. Nielen preto, že pre-
važnú väčšinu účastníkov tvorili prívrženci a obhajcovia náboženskej
filozofie, ale najmä preto, že pre väčšinu marxistických filozofov akoby
takáto problematika vôbec neexistovala, resp. sa vzťahovala výlučne na
kapitalistický svet, buržoáznú spoločnosť. A tak všeobecné filozofické
poučky o spoločnosti, slobode, morálke a pod. nevyvolali patričnú ozve-
nu — okrem toho boli dobre známe aj našim ideovým odporcom.

Pripomínam to preto, že svetová filozofická verejnosť určite s mi-
moriadnym záujmom teraz očakáva účasť a vystúpenia marxistických
filozofov zo socialistických krajín, prezentáciu ich postojov v rámci jed-
notlivých tematických okruhov, ktoré budú v centre pozornosti či už na

plenárnych zasadnutiach, sympóziách, kolokviách, alebo v sekciách Vieme, že posledné dve desaťročia sa marxisticko-leninská filozofia rozvíjala, najmä v Sovietskom zväze s výrazným akcentom na problematiku človeka. Vyšli početné práce priamo priekopníckeho charakteru, venované výskumu rôznych aspektov tejto problematiky. V súčasnosti sa práve v tomto smere rysuje kvalitatívny posun, nová iniciatíva, sľubujúca prekonať všetky doterajšie filozoficko-antropologické iniciatívy — mám na mysli projekt komplexného výskumu človeka (resp. filozofické predpoklady jeho rozvinutia) ktorého výsledkom má byť ucelená marxistická teória človeka. V každom prípade, na nastávajúcom svetovom filozofickom kongrese, bude čo prezentovať.

V rámci kongresu sa uskutočnia štyri plenárne zasadania s týmto tematickým zameraním: 1. *Človek ako predmet filozofie*. 2. *Človek: príroda, duch a spoločenstvo ľudí*. 3. *Dejiny, spoločnosť a osobnosť*. 4. *Prítomnosť a budúcnosť ľudstva*.

UŽ samotná téma plenárneho zasadania navodzuje problematiku, okolo ktorej sa vedú dlhé a prudké spory, ktoré zaiste nebudú chýbať ani na brightonskom svetovom filozofickom kongrese. Patrí problematika človeka vôbec do kompetencie filozofického bádania? Ak áno, tak v akom zmysle? Čo môže filozofia vypovedať o človeku? Kto je vlastne človek, aká je jeho podstata?

Na problematike človeka boli vyskúšané azda všetky formy redukcionizmu. Človek je v podstate duchovnou bytosťou a všetky výpovede týkajúce sa jeho bytostného určenia patria výlučne do kompetencie náboženskej filozofie, čo tvrdia prívrženci azda všetkých smerov náboženskej filozofie. Človek je súčasťou živej prírody, je organizmom, líšiacim sa od iných živých organizmov iba zložitou funkciou, orgánov a mechanizmov ich fungovania; ako taký môže byť predmetom iba prírodovedného bádania. Mentálne alebo vedomé procesy samy o sebe neexistujú, a preto ich treba z vedy „vyhnať“ (W. V. Quine). Mentálne procesy, to sú jednoducho fyzikálne procesy, presnejšie, špeciálny druh mozgových procesov (D. G. Armstrong, viď prácu *A Materialist Theory of Mind*, 1968; alebo H. Feigl: *The „Mental“ and the „Physical“*, 1967; v ktorej rozvíja tzv. psychofyzikálnu teóriu identity). Človek je vo svojej podstate obdobou zložitého strojového mechanizmu, jeho vedomé procesy sú totožné s elektronickými procesmi (J. C. Smart v knihe *Philosophy and Scientific Realism*, 1963), vedomie človeka, to je uvoľňovanie acetylcholínu z nervového tkaniva (J. Eccles). Mohli by sme citovať desiatky podobných názorov stúpencov radikálneho fyzikalizmu, behaviorizmu, pozitivizmu, ale i vulgárneho, či mechanistického materializmu, ktoré aj u nás nachádzali ešte svojich stúpencov. Ich spoločným menovateľom je téza, že človek vo svojej jednote i v celej zložitosti jednotlivých zložiek je vysvetliteľný v pojmoch príslušných prírodovedných disciplín. Proste žiadny filozofický „zvyšok“ neexistuje.

Človek v procese antropogenézy a sociogenézy postupne eliminoval

svoju biologickú podstatu a biologické podriadil svojej spoločenskej podstate. Inak povedané, človek vo svojej podstate je súhrnom spoločenských vzťahov. Ako individuum i ako spoločenská bytosť sa takto stáva objektom výskumu príslušných spoločenskovedných disciplín. Aj v tomto prípade možno problematizovať nároky filozofie na vypovedanie o človeku. Spory o kompetenciu môžu vzniknúť len v rámci spoločenskovedných disciplín. Tak napr. podľa L. Séva je to politická ekonómia „ktorá jediná môže poskytnúť správny teoretický základ na skúmanie súhrnu problémov človeka, spoločnosti a dejín“ (*Marxizmus a teória osobnosti*. Bratislava 1976, s. 113). Podobné nároky, aj keď azda v skromnejšej podobe, sa sporadicky objavujú aj zo strany sociológov, resp. sociálnych psychológov.

Človek ako individuum i ako spoločenský tvor je prírodnohistorická resp. biopsychosociálna bytosť. Všetky tieto tri zložky tvoria protirečivú jednotu jeho podstaty. Komplexný výskum človeka preto potrebuje interdisciplinárny prístup, človek sa stáva predmetom výskumu vied o človeku. Vedy o človeku by mali tvoriť osobitnú vednú oblasť popri prírodných, spoločenských a technických vied. Výskum by sa mal realizovať prinajmenej v troch subsystémoch vied o človeku. Prvý by mal zahŕňať vedné disciplíny, ktoré by skúmali zložitý problém antropogenézy. Napríklad podľa B. S. Poršneva výskum človeka nemôže napredovať, kým nebude vedecky vyčerpávajúco objasnený počiatok ľudských dejín. V druhom by mali byť zoskupené vedy, objasňujúce rôzne aspekty sociogenézy človeka, v treťom interdisciplinárnom subsystéme by predmetom výskumu bola ontogenéza ľudskej psychiky a problematika osobnosti, osobnosti chápanej ako vrcholný produkt antropogenézy, sociogenézy psychiky človeka. Aj v tomto prípade ostáva participácia filozofie otvorená: pravda, ak nemáme na myslí jej najvšeobecnejšie teoretické východiská a jej metodologickú funkciu, nevyhnutné ako základ každého uvažovania o prírode, spoločnosti a človeku.

V čom vlastne spočíva špecifikum filozofického chápania človeka, filozofického pýtania sa na človeka, resp. špecifikum tej sféry možného bádania o človeku, ktoré je mimo rámca možných redukcionizmov? Idealizmus, ako vieme, disponuje celou škálou pojmových prostriedkov na vyznačenie tejto „čisto“ filozofickej sféry: človek sa v nej stáva mystériom, bytosťou zbavenou reálneho prírodného, spoločenského či osobnostného určenia. Takýto prístup bol naposledy veľkým „triumfom“ existencializmu (aj keď mu nemožno odoprieť dobre myslenú výzvu do boja proti redukcionizmu).

Seriózne filozofické uvažovanie o človeku však nemožno budovať na voľných špekuláciách, nezáväzných extrapoláciách a dohadoch. Musí rešpektovať poznatkový materiál získaný špeciálnovedným výskumom a musí voliť adekvátne spôsoby zovšeobecňovania, aby filozofická reflexia ostala *reálnou* reflexiou, aby mala váhu reálnej výpovede. Jedine takýto prístup môže zaväziť v konfrontáciách, ku ktorým nesporne dôjde

najmä na rokovaníach druhej a tretej sekcie: Ako chápať ľudskú prirodzenosť, ako dnes pristupovať k stále ťažiskovému problému vedy a filozofie, k tzv. mind-body problému vo svetle nových vedeckých poznatkov, najmä z oblasti výskumu mozgu, umelej inteligencie a pod.? Účastníci XVI. svetového filozofického kongresu v Düsseldorfe vedia, k akým vzrušujúcim konfrontáciám došlo práve na túto tému. V tretej sekcii venovanej tematike dejín, spoločnosti a osobnosti zaiste nebudú chýbať spory o výklad ľudskej individuality, spoločenskosti, slobody, determinizmu, osobnosti a pod.

Problematika prítomnosti a budúcnosti humanizmu, o ktorom sa bude rokovať vo štvrtej sekcii, je vlastne problematikou prítomnosti a budúcnosti ľudstva. Humanizácia našej civilizácie je totiž jedinou alternatívou jej prežitia, jej ďalšieho napredovania. Realita jadrového veku vyžaduje „prekonať stereotypy a dogmy, ktoré sú dedičstvom nenávratnej minulosti“ — vyžaduje nové myslenie. Aké vzdialené sú tejto realite predstavy „o svete najlepšom z najlepších“, o „predurčenej harmónii“, ale i predstavy osvietencov o železných zákonoch prírodného a spoločenského diania, ktoré sú samy osebe garantom poriadku, ale aj romantické vízie mesianistov o absolútne nevyhnutnom uskutočnení humanizmu. Prízrak jadrovej katastrofy nedá čakať na chvíľu, keď človek ovládne nielen zákony prírody, ale i zákony spoločenských vzťahov, t. j. keď sa niekedy v imaginárnom bode Omega stane dokonalým, skutočným Človekom. Kľúčovou otázkou, ktorú už dnes a s plnou naliehavosťou treba riešiť, je otázka, ako v triedne rozdelenom svete, vo svete dvoch antagonistických spoločenských systémov upraviť vzájomné vzťahy tak, aby bolo zabezpečené spolužitie, spolupráca, vylúčené násilie a vojna. Prítomnosť a budúcnosť ľudstva vyžaduje nové myslenie — predovšetkým myslenie, v ktorom sa svet stále viac chápe ako celok a naša planéta ako domov celého ľudstva. Nové myslenie musí „skoncovať s odtrhnutosťou politiky od všeludských morálnych noriem“. V každom prípade rokovanie v rámci štvrtého plenárneho zasadania dáva účastníkom zo socialistických krajín veľké šance presadzovať našu filozofiu mieru, spolužitia, pokroku a humanity.

Popri štyroch plenárnych zasadaniach sa na XVIII. svetovom filozofickom kongrese uskutočnia ešte dve *sympóziá*: *Existujú univerzálne kultúrne koncepty?* (Are there cultural universals?) a *Spravodlivosť a sloboda* (Justice and Freedom). Ďalej sú na programe dve *koľokvia* — prvé na tému *Kantova kritika praktického rozumu* (z príležitosti 200. výročia vydania diela), druhé *Husserl po 50. rokoch* (z príležitosti 50. výročia jeho smrti). A konečne bude na programe rokovanie v *sekciiach*, venované až 53 tematickým okruhom, počnúc problematikou metafyziky, filozofie náboženstva, teórie poznania, filozofie jazyka, filozofickej antropológie, etiky, sociálnej, politickej a právnej filozofie, súčasnej filozofie, orientálnej filozofie a končiac problematikou dejín svetovej filozofie.

Redakcia uverejňuje príspevok J. Bodnára ako stručnú informáciu a zamyslenie sa nad budúcim svetovým filozofickým kongresom s cieľom podnietiť aj na stránkach časopisu diskusiu k nosným témam kongresu. Očakáva, že príslušníci nášho filozofického frontu privítajú túto možnosť vysloviť sa k závažným otázkam, ktoré sú organicky späté s historickým zápasom o vedomie miliónov ľudí v duchu ideálov mieru, sociálneho pokroku a revolučného humanizmu.